

Hof-Fiskehandler Bartels og hans »Aarhusborg«

Af Kenn Tarbensen

Husene langs åen

I sommeren 2008 blev endnu en milepæl nået i genåbningen af åen midt i Århus. Strækningen mellem Immervad og Grønnegade er blevet frilagt og på nordsiden af åløbet er der nu etableret »gågade» helt

ud til Vester Allé og den ligeledes nyrenoverede Mølleparken. Det er dermed nu muligt at spadsere ad hele strækningen fra Vester Allé til Europaplads. En sådan gåtur giver rig mulighed for at tage bygningerne langs åen i nærmere øjesyn.

Fra Clemensbro ses »Aarhusborg« lige efter Danske Banks bygning på åens nordside. Foto oktober 2008 af forfatteren.

En del af dem stod der også, da åen blev overdækket i 1930'erne. Ved den lejlighed forsvandt flere rester af det karakteristiske miljø med små lave huse fra 1700- og 1800-tallet, hvoraf enkelte blev reddet for eftertiden, idet de flyttedes til Den gamle By. I *"Hugo Mathiessens Aarhus 1917"* (af Bue Beck, 1999) kan opleves det gamle miljø med bindingsværkshuse og småhaver omkring åløbet. Nedrivningen af de gamle huse, der fortsatte i efterkrigsårene, gav plads til nye og meget højere bygninger, en udvikling, der så småt allerede var i gang inden åens overbygning. I dag kan vi derfor på den lange frilagte strækning finde et væld af forskelligartede bygninger af vidt forskellige arkitektoniske stilarter, helt op til nutidens fremherskende stål-og-glas-arkitektur, men også en lang række af storartede detaljer i facaderne fra dengang "det gamle håndværk" endnu var en dyd.

»Herr Bartels«

Står man på Clemensbro og kigger ud mod havnen, vil man næppe lægge specielt mærke til bygningen lige efter Danske Bank-bygningen; højst vil man nok bemærke det høje hjørneparti med karnap og tårn. Men passerer man på gadeplan forbi bygningen på Åboulevarden er der flere ting, der springer i øjnene: Indgangsportalen på hjørnebygningen ved Harald Schoubys Gade er formet som to træer, hvis blade dækker hele undersiden af karnappen, og hertil kommer en rigt varieret ornamentik ved vinduer og gesimser. Og oven over den spøjse indgangsportal står med nymalet skrift: "Herr Bartels". Det

Den flotte indgangsportal hos "Herr Bartels" på hjørnet af Åboulevarden og Harald Schoubys Gade. Foto juni 2008 af forfatteren.

er navnet på en cocktailbar, der i de senere år har været i bygningen og som er blevet et af Århus' populære weekendsteder, bl.a. med en Bartels Mojito på drinkskortet.

Men hvem var "Herr Bartels"? Hvem lavede den smukke udsmykning til indgangspartiets portal? Ja, hvem var arkitekten bag bygningen? Disse åbenlyse spørgsmål, der melder sig ved synet af den imponerende bygning, er ikke tilsvarende lette at besvare. Nedenfor følger et første forsøg på et omrids af historien.

Fiskehandler Johan Carl Bartels

"Herr Bartels" var fiskehandler, og det var ham, som lod bygningen opføre i 1905-06

Der kendes kun dette ene portrætbillede af fiske- og vildthandler Johan Carl Bartels. Foto: Riis Knudsen 1921. Lokalhistorisk Samling i Århus.

under navnet »Aarhusborg«, et ret prangende navn, som måske af den grund ikke kom til at stå på facaden.

Johan Carl Bartels stammede fra Nordsjælland. Han blev født i Esbønderup 23. februar 1858 som søn af mejeriforpagter Johan Henrik Bartels og hustru Caroline på Esromgaard, dengang en stor avlsgård på 600 tdr. land.¹ J.C. Bartels' vej til Århus gik over en stilling som gårdbestyrer på Sønder Teglgård ved Viborg.² 29. december 1885 blev han i Århus Domkirke gift med Caroline Dorthea Frederikke Jessen, født i Århus 17. november 1862 som datter af fiskehandler Jes Søren Jessen og hans hustru Ane.³ Johan Carls og Carolines første børn er født i Viborg, de sidste i Århus.

J.C. Bartels startede i midten af 1890'erne som fiskehandler i Aagade. Svigerfaderen var død allerede som 55-årig i 1882, og i sommeren 1894 døde svigermøderen, »Enkemadam og Fiskehandler-ske» Ane Jessen. Hun ejede ejendommen Aagade 61, der bestod af et for- og baghus, og kort efter hendes død overtog J.C. Bartels, som da betegnedes som fisker, ejendommen ved et arveudlægsskøde.⁴ Senere regnes hans etableringstidspunkt som 14. april 1895.⁵ Det var hans forretning i dette hus, der siden satte ham i stand til at ekspandere langs Aagade, der i midten af 1930'erne blev omdøbt til Åboulevarden.

I slutningen af 1890'erne erhvervede han flere af ejendommene på nordsiden af åløbet.⁶ Her lod han i 1905-06 »Aarhusborg« opføre, og med i alt 20 lejemaal gjorde det ham også til boligudlejer i lidt større skala. Sin egen fiskehandel etablerede han i det største forretningslokale i Harald Schoubys Gade, mens familien rykkede ind i en fireværelseslejlighed på 1. sal.

J.C. Bartels arbejdede fiskeforretningen frem med stor dygtighed, hvorunder sortimentet blev udvidet med vildt, en luksus, der formentlig blot var forbeholdt et fåtal af velhavende kunder.⁷ Større betydning for hans succes var utvivlsomt, at han ikke slog sig til tåls med detailhandel til århusianernes private husholdninger alene, men også satsede på storkunder. Byens hospitaler, garnisonen og de fleste hoteller købte fisk og vildt hos Bartels.⁸ Arkivmateriale til belysning af hans for-

Postkort fra 1906 med den nye »Aarhusborg« og Fiskebroen i forgrunden. På tårnet ses et højt spir, der nu er forsvundet. Lokalthistorisk Samling i Århus.

retninger ikke bevaret, men der kan findes spor deraf i andre arkiver. Sammen med en fiskehandler Marcussen beklagede han sig f.eks. i et brev til Sindssygeanstalten i Risskov i 1901 over den aftalte pris pr. pund rødspætter, en pris, som da havde været gældende i ca. 15 år, og som Bartels og kollegaen så sig nødsaget til at måtte forhøje.⁹

Han havde også fået en ny kunde, nemlig hoffet på Marselisborg Slot. I 1914 udnævnte kong Christian X ham til kon-

gelig hofleverandør, hvilket fik den lidt morsomme konsekvens, at J.C. Bartels af og til, bl.a. i folketællingen 1916, blev benævnt som ”Hof-Fiskehandler”. *Aarhus Stiftstidende* anvendte prædikatet ”Kgl. Hof Fiske- og Vildthandler”, mens blomsterhandler Abel i Guldsmedgade, der blev udnævnt samme dag, i avisen blev kaldt ”Kgl. Hof Blomsterhandler”.¹⁰ Selv underskrev Bartels sig mere korrekt som ”kgl. Hof-Leverandør”.¹¹

I 1922 overtog den ene søn, Holger Bartels, forretningen, som han i 1928 flyttede til Guldsmedgade 17, hvor fiskehandler Elikofer havde haft butik siden 1906. Holger Bartels drev forretningen frem til 1947, hvor den blev overtaget af Jens Aage Christensen under navnet Bartels Eftf.¹² En anden søn, Knud Bartels, blev også fiskerhandler, idet han efter en start på havnen i 1915, i midten af 1920’erne i Nørregade 35 etablerede en fiskeforretning, som han drev gennem knap 30 år.¹³ En anden af J.C. Bartels sønner blev i øvrigt også en af Århus’ fremtrædende forretningsdrivende: Johan Heinrich Bartels kunne som 73-årig i november 1959 fejre 50 års forretningsjubilæum som guldsmed på Store Torv.¹⁴

J.C. Bartels mistede sin hustru i januar 1922.¹⁵ Selv blev han boende i »Aarhusborg« til sin død som 80-årig den 7. september 1938. I nekrologen i *Aarhus Stiftstidende* samme dag hedder det om Bartels, at han var blevet ”en kendt og afholdt Borger i sin By, men havde nu i mange Aar levet ret tilbagetrukkent”. Han blev begravet på Nordre Kirkegård.

»Aarhusborg«

Tegningerne til »Aarhusborg« blev udarbejdet af arkitekt Niels S. Bech (1876-1935). Han havde sit virke i Århus fra 1898 og frem til sin død, og er registreret for omkring 200 ny-, til- og ombygninger rundt omkring i Århus, herunder mange arbejder på Frederiksbjerg.¹⁶

Byggeriet af »Aarhusborg« er et af N.S. Bechs første større projekter. Der er tale om en grundmuret 4-etagers hjørneejendom med en facadelængde mod Aagade på 17 m. og 25 m. mod Harald Schoubys Gade. Bygningens dybde er på knap 10 m. og højden knap 15 m. Oprindeligt rummede bygningen 7 butikker, 9 lejligheder og 2 tårnværelser. Antallet af butikker kan undre i dag, men forklaringen er bl.a. i de specielle forhold med gadens stigning. Foruden hjørnebutikken var der 2 butikker mod Aagade, mens der op ad Harald Schoubys Gade var 4 butikker. I overensstemmelse med en bevaret grundplan forklarede vurderingsmænd i 1906 om disse butikker: ”De tre (..) maa nærmest henregnes til Kælderbutikker, idet Gaden stiger stærkt fra Aagade og op til Kannikegade”. Og om den fjerde hed det: ”I Flugt med 1. Sal i den nordlige Ende af Bygningen, som nærmest maa kaldes Stue, da Gaden stiger der meget stærkt, 1 stor Butik igjennem hele Bygningen med en stor Spejlglasrude og Dør mod Gaden og mod Gaarden...”. I en senere vurdering (1919) hedder det, at væggene i denne butik delvist var beklædt med fliser, at der var terrazzogulv og glasloft samt fast inventar.

Alle de små butikker havde et baglo-

Ved juletid lokkede forretningen bl.a. med ryper, urfugle og moseænder, men naturligvis også med fisk. Annonce fra 1926. Preben Rasmussen Samling, Erhvervsarkivet.

kale. På grund af butikken på 1. sal blev der kun plads til én 3-værelses lejlighed og én 4-værelses lejlighed på denne etage, mens både 2. og 3. sal hver kunne rumme to 3-værelses lejligheder og én 4-værelses lejlighed. ”1. Sals Lejligheden m. 4 Værelser samt den st[ore] Butik mod Harald Skovbyesg. og Stalden benyttedes af Ejeren...”. J.C. Bartels har efter disse beskrivelser altså selv lagt beslag på den øverste butik langs Harald Schoubys Gade, ”nærmest i Stuen”, men i flugt med den 4-værelses lejlighed på 1. sal, der grænsede helt ud til hjørnekarnapværelset. Hjørnebutik-

ken blev udlejet til kolonialforretning; på postkortet fra 1906 ses tydeligt kaffemøller i vinduet. Dertil kom et 2-etagers baghus, hvor der var stald og foderrum, samt en latrinbygning.

Om den håndværksmæssige standard hedder det i vurderingen fra 1906: ”Overalt er gibset, Væggene i Værelserne er dels limfarvemalet og dels tapetserede, Lofterne ere dekorede og forsynede med Stukgesimser, Døre og Vinduer er aarede og lakerede, alt andet Træværk er olie-malet. Hovedtrappen er limfarvemalet, Køkkener og Bagtrappe er kalkfarvemalet. (...) Bygningen er dækket med Skifer mod Gaden og med Tegl mod Gaarden”. Det ydre indtryk – vindues- og dørindfatningerne, facaden og indgangsportalen i hjørnebutikken blev ikke noteret. Samlet hed det. ”Bygningerne ere af nyt opført i indeværende Aar paa god og solid Maade og udstyret efter Nutidens Fordringer. (...) De ere bekvemt beliggende for hinanden, hensigtsmæssigt indrettede og Byggelovens Forskrifter i enhver Henseende efterkomne”.¹⁷

Byggeriet kostede Bartels 75.000 kr., hvortil kom prisen for de gamle huse på 35.700 kr. Den samlede udgift svarer til godt 6,5 mill. kr. i 2007-priser. Butikkerne, lejlighederne og værelserne sikrede J.C. Bartels en årlig lejeindtægt på 8.000 kr. (466.000 kr. i 2007-priser).

Navnet »Aarhusborg« kom som nævnt ikke til at fremgå på facaden. Den 15. maj 1906 skrev *Aarhus Stiftstidende* i en kort notits, at navnet på Bartels store nye ejendom i Aagade ”efter Forlydende”

ville komme til at hedde »Aarhusborg«. På postkortet fra 1906 er navnet med, og i 1920 anvendte Viggo J. von Holstein-Rathlou også navnet i sin topografiske gennemgang af Århus.¹⁸ Da der ikke står »Aarhusborg« på bygningen, er navnet dog vistnok nu gået i glemmebogen.

Sagsakterne i Bygningsinspektorets arkiv vidner om, at J.C. Bartels i de følgende årtier sørgede for bygningens løbende modernisering i takt med tiden – mindre ombygninger, wc'er, automobilgarage og deslige – og først i 1942 fandt der ved arvingerne en større ombygning sted mod Harald Schoubys Gade. I 1950'erne var der lidt virak om opsætning af neon-skilte.

Kolonialbutikken på hjørnet af Åboulevarden og Harald Schoubys Gade fortsatte frem til 1992.¹⁹ Gennem godt 30 år blev butikken ”med de fine Sandstenssnørkler over Butiksdøren” drevet af købmand Axel Andersen – med kunder, der var glade for, at Andersen ikke gik over til selvbetjening. Købmand Vagn Jacobsen overtog i 1962 butikken, der endnu blot var på omkring 25 m², men i 1973 blev butikken, nu under Spar-kæden, udvidet til det firedobbelte areal, altså med inddragelse af flere af de små butikker i ejendommen. Købmandsbutikken, ret beset et minimarked, nød i høj grad godt af nabokunderne, Provinsbankens og Aarhus Stiftstidendes mange ansatte, men dette kundegrundlag blev samtidigt butikkens nemesis. Indtil sidst i 1960'erne var det forsat J.C. Bartels' arvinger m.fl., der ejede bygningen, men så overtog først Aarhus Stiftstidende og

Nærbillede af portaludsmykningen i Bartels-ejendommen. Var det kunstneren Karl Hansen Reistrup, der stod bag? Foto af forfatteren 2008.

siden Den Danske Bank, da Stiftstidende flyttede til Skejby. Banken hævede huslejen, og i 1992 sagde Vagn Jacobsen efter eget udsagn derfor stop. Siden har butikslokalerne bl.a. huset forretningen Surf & Ski – indtil ”Herr Bartels” bemægtigede sig lokalerne i 2005.

Udsmykningen af indgangsportalen

Det kan ikke siges med sikkerhed, hvem der lavede udsmykningen af indgangsportalen. Muremester Niels S. Bech selv eller en stukkatør i hans sold kan have lavet udsmykningen, men så formentlig efter tegning fra en kunstner. De øvrige bygninger, der på denne tid blev tegnet

af N.S. Bech, rummer ikke umiddelbart tilsvarende kunstneriske elementer af samme kvalitet.²⁰ Blandt de bevarede tegninger fra Bechs hånd er der ingen facadetegninger, der klart viser indgangsportalen.²¹

De to træer er under alle omstændigheder ganske smukt udførte, herunder med rester af afsavede grene. Midt på den venstre stamme er indsat et ”B” (for ”Bygget” formentlig, men det kan jo også referere til Bartels) og på den højre ”1906” for opførelsesåret.

Hvis en kunstner medvirkede, vil et godt bud være Karl Hansen Reistrup (1863-1929), der i disse år opholdt sig

ganske meget i Jylland. Reistrups samarbejde med arkitekten Hack Kampmann er velkendt, men han samarbejdede også med lokale bygmestre. Dertil kommer, at en stor del af Reistrups stugarbejder både i lofter og hvælvinger indeholder netop bladornamentik ligesom anvendelsen af træstammer ses flere steder. Det ses ganske illustrativt i kunsthistorikeren Peder Rasmussens værk *”Reistrup. Udsmykninger og keramik”* (2006).

I stukudsmykningerne på Aarhus Teater (1900), Carlsbergs Bryggeri (1901), Marselisborg Slot (1902), Statsbiblioteket (1902), Århus Oliefabrik (1903), Kreditforeningen i Viborg (1906), Centralhotellet i Odder (1908) og Viborg Teater (1909) er der bladornamentik, der dog generelt er mere forfinet end tilfældet er på »Aarhusborg«. En undtagelse er Centralhotellet i Odder, hvor bladene synes at fremtræde mere sammentrængte lige som på Bartels bygning. I Odder samarbejdede Reistrup med den lokale arkitekt, murermester Thorvald Bruun, og her ses en søjle midt i rummet, formet som en træstamme, som bærer bladene, der breder sig ud over loftet. Noget tilsvarende, men ikke helt så sprudlende, lavede Reistrup i Viborg Teater nogle år senere. Både grenenes aftegnning og en del af bladenes udførelse på »Aarhusborg« minder ganske meget om Reistrups arbejder i denne genre. Det har dog ikke umiddelbart været muligt at finde bevis for Karl Hansen Reistrups medvirken.

Men nu kan interesserede jo benytte åens frilægning til en god spadseretur og

standse op ved det smukke hus og danne sig en mening.

Og måske smage en Bartels Mojito.

Litteratur

- Bue Beck: *Hugo Mathiessens Aarhus 1917*, Århus 1999.
 Kjeld Elkjær: ”Fiske- og vildthandlere”, i *Butik i Århus* (red. Chr. R. Jansen), 1981, s.171-173.
 Viggo J. von Holstein-Rathlou: *Aarhus: historisk-topografisk Beskrivelse med Biografier*, bd. 1, 1920.
 Thyge Klemann: *Arkitekter i Aarhus*. Udg. som manuskript ved Mogens Brandt Poulsen, 1980.
 Peder Rasmussen: *Reistrup. Udsmykninger og keramik*, Kbh. 2006.
 J.P. Trap: *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, Specielle Deel, Første Bind, Kbh. 1858.
 Barbara Zalewski: *Under Kronen. Historien om den kongelige husholdning og og hofleverandørerne gennem 800 år*, 2000.

Noter og henvisninger

- 1 Kirkebog for Frederiksborg Amt, Holbo Herred, Esbønderup sogn 1852-1867. – Om Esromgaard, se: Trap 1858, s. 88.
- 2 Holstein-Rathlou 1920, s. 365. – Kirkebog for Århus Domsogn 1882-85 [opslag 467].
- 3 Kirkebøger for Århus Domsogn 1857-62 [opslag 280] og 1882-1885 [opslag 467].
- 4 Kirkebog for Århus Domsogn 1882-85 [opslag 480], samme 1892-96 [opslag 290] samt folketælling for Århus 1890 [opslag 75]. – *Aarhus Stiftstidende* 15. august 1894.
- 5 Hans 25 års forretningsjubilæum 14. april 1920 er omtalt i *Aarhus Stiftstidende* 11. april 1920.
- 6 Holstein-Rathlou 1920, s. 365, nævner ejendommene Aagade 49, 51, 53 og 55. I Bygningsinspektorets j-sag, Aaboulevarden 46, nævnes Aagade 45, 47 og 49 som basis for den nye bygning. Kreditforeningenssagen (se note 11) rummer flg. matrikelnumre: 808, 809, 810 og 811.
- 7 Kjeld Elkjær 1981, s.171.
- 8 Holstein-Rathlou 1920, s. 366.
- 9 Psykiatrisk Museums registrant på Internettet: Brev fra Bartels og Marcussen til hospitalet 20. juli 1901. [Mpr nr. A051004]. <http://museumpsyk.dk/admin/search.asp>
- 10 *Aarhus Stiftstidende* 2. juli 1914.

- 11 Brev fra Bartels til kreditforeningen 18. marts 1920. Erhvervsarkivet: Ny jydsk Kjøbstads-Creditforenings arkiv: Lånesager 1871-1975, Århus: Åboulevarden 20-Ågade (løbenr. 973). – Om udviklingen i de officielle prædikater, se: Barbara Zalewski 2000, s.36.
- 12 Kjeld Elkjær 1981, s.172 f.
- 13 Om Knud Bartels: *Børsen* 10. marts 1940 (25 års forretningsjubilæum) og *Demokraten* 6. marts 1955 (40 års forretningsjubilæum).
- 14 Om Johan Heinrich Bartels: *Aarhus Stiftstidende* 24. nov. 1959 (50 års forretningsjubilæum) og *Demokraten* 17/8-1965 (nekrolog).
- 15 *Aarhus Stiftstidende* 20. januar 1922.
- 16 Thyge Klemann 1980. Der er tale om en omfattende registrering af arkitekter i Århus og deres arbejder i byen, som dog er ufuldendt, men som et ganske værdifuldt studiemateriale er publiceret af Arkitektskolen i Århus i 1980 i begrænset omfang. Manuskriptet findes bl.a. i Erhvervsarkivet.
- 17 Vurderingsforretninger for ejendommen 20/11-1906 og 9/5-1915 i kreditforeningssagen (se note 11). Grundplan i Bygningsinspektorets j-sag: Aaboulevarden 46.
- 18 Holstein-Rathlou 1920, s. 365.
- 19 Det følgende bygger på diverse udklip i Preben Rasmussen Samling i Erhvervsarkivet.
- 20 Vedrørende N.S. Bechs arbejder er der en ganske stor modsætning mellem de af Thyge Klemann registrerede bygninger og de oplysninger, der findes i de bygningsregistrarer som Magistratens 2. afd. udgav i 1980'erne, så det er ikke helt let at følge i arkitektens fodspor.
- 21 Bygningsinspektorets j-sag: Aaboulevarden 46.

